

XII. Ciklikus szimbólumok

Minden átalakulás, változás bizonytalan kimenetelű, és a pusztulás lehetőségét is tartalmazza. Ezért az ember egyik alapvető ambíciója, hogy uralkodjék a változás felett. Ez az uralom a múltó pillanatok ismétlése révén megvalósítható. A ciklikus szimbólumok úgy győzik le Kronoszt, hogy magával az idő lényegével operálnak: minden elmúlást úgy fognak fel, mint egy új megújulás szükségszerű kezdetét. Azzal, hogy a pusztulásba beviszik a jövő ígérését, meg is szelídítik az elmúlást.

A ciklikusság képzetei a messianizmus (haladás) jelképkörében is hangsúlyosan jelen vannak. A két jelképkör különbsége mindössze abban áll, hogy a messianisztikus jelképek esetében a ciklikus ismétlődések végső kimenetele valamiféle előrehaladás. Ez jól példázható a felfele növekvő fa szimbolizmusával, ami úgy valósítja meg az állandó növekedést, hogy közben évről évre „meghal”, és újra „feltámad”. G. Durand úgy fogja fel a messianizmus jelképkörét, hogy voltaképpen ebben az esetben is egy nagy csonka ciklusról van szó, egy utolsó ciklikus fázisról, amely magában hordja a többi ciklusokat.⁹⁷¹

Szimbolikus síkon tehát az Idő feletti uralmat két szimbólumkonstelláció valósítja meg: 1. A ciklikus szimbólumok a visszatérés szimbólumai, az időszaki ritmusok végtelen ismétlődésének erejére alapozódnak. 2. A messianisztikus szimbólumok a haladásba vetett hitet fejezik ki, azt, hogy az Idő drámai fordulatainak eredménye végül pozitív.

1. Az év

Mircea Eliade *Az örök visszatérés mítosza* című könyvének egyik fejezetében (Az idő megújítása⁹⁷²) az év szerkezetével és a szerkezetnek megfelelő rítusokkal, hiedelmekkel foglalkozik, amelyek annyira egyetemesek, hogy archetipikusnak tekinthetők. Például a napfordulók alkalmával történő démonüzésekre, rituális tisztításokra, jóslásokra, kozmogóniai tettek ismétlésére, vagy éppen a tavaszi termékenységvarázslásokra, a Káosz és Kozmosz harcának rituális megjelenítéseire (pl farsangi játékokban) mindenütt sor kerül. M. Eliade lételméletében az állandó ismétlés révén megvalósítható az idő állandó megújítása, és ezáltal megvalósulhat az örök jelenben való boldog létezés: „Az archaikus ember élete az archetipikus cselekedetek utánzásává egyszerűsödik, azaz kategóriákká, élete nem eseményekből, hanem ugyanazon őseredeti mítoszok szüntelen ismétléséből áll. Alapjában véve ez az élet, ha helyes szemszögből figyeljük meg, noha időben történik, mégsem hordozza annak terhét, nem ismeri az idő visszafordíthatatlanságát; másként fogalmazva: teljességgel figyelmen kívül hagyja azt a döntő mozzanatot, amely különösen az időbe vetett tudatra jellemző. A primi-

⁹⁷¹ Durand G. 1977. 348–349

⁹⁷² Uo. 81–137.

tív ember, mint a misztikus vagy általában a vallásos ember, folyamatos jelenben él.”⁹⁷³

A képzelet az időt években ragadja meg, ami által a folyékony idő egy térbeli alakzat (kör) formáját kapja. A latinban az ’év’ jelentésű *annus* a ’gyűrű’ jelentésű *annulus* közeli rokona. Az idő térszerűsítése révén megvalósul az Idő feletti geometriai uralom, innentől kezdve nincs szakadás az idő és a tér között, hiszen a ciklikusság révén az idő is térszerűvé lett.⁹⁷⁴ Henri L. Bergson francia filozófus a toronyórában az idő térbeli kivetülését látta, ami által megvalósítható egy determinista és megnyugtató uralom az idő szeszélyes fatalitása fölött.⁹⁷⁵ Amikor a napév időtartamát (év) megfeleltetjük egy térbeli szoláris útnak (földpálya), ezáltal a folyékony, szeszélyes időt egy minőséget hordozó, mérhető, „megfogható” térre redukáljuk le. Az év során az egész időt a nap pályájának négy kardinális pontja méri, és integrálja. A világ különböző kultúráiban használatos kör alakú naptáraknak periodikus szerkezetük van.

Az esztendő folyamán újra és újra megtörténnek a rituális világteremtés kozmogóniai aktusai, az időközönként káoszba aláhulló idő mindig meg is újul. A primitív káoszt szimbolizáló karneválszerű ünnepek, amelyeknek fő jellemző sajátosságait előbb, az V. fejezetben már bemutattuk, jelzik azokat a napokat, amelyeknek nincsen rangjuk, nincsen nevük, egyetlen értelmük az idő ciklikus megújulásának előkészítése. Ezek az orgiasztikus ceremóniák teljesen egyetemesek, már a babilóniak, az ószöveségi zsidók, a rómaiak, az aztékok is ismerték őket. Ezekben a szokásokban az ellentétek integrációja valósul meg, a nagyszabású közösségi rituálék célja – emint ezt előbb már láttuk – az egész világ új harmóniájának dramatikus újjáteremtése.

2. A Hold

A Hold mint kozmikus időmérő

a) A Hold mindenekelőtt *időmérő*, az időszakos ismétlődés első szimbóluma. Neve az indoeurópai és sémi nyelvek többségében egy mértéket jelentő szótöből származik. Például a német „der Mond”, és az angol „moon” szavak jelentései ‚Hold’ és ‚(hold)hónap’, de ugyanez a szótó rejtezik a német „der Morgen” szóban is, aminek ‚területmérték’ jelentése is van. A magyar „hold” a ‚reggel, hajnal’ jelentésű régi „hol-” szótó -d kicsinyítő képzős származéka, és ugyancsak jelent területmértéket is.⁹⁷⁶ A magyarban egy holdnak neveznek egy akkora földterületet, amekkorát kora hajnaltól („holddá kelve”, azaz ‚másnapra kelve’) egy igával egy nap alatt fel lehetett szántani.⁹⁷⁷ (A latin „luna” szó és származékai – például a francia „lune”, a román „lună”, az

⁹⁷³ Eliade M. 1993. 129.

⁹⁷⁴ Durand G. 1977. 351.

⁹⁷⁵ Uo.

⁹⁷⁶ A „hold“-nak nevezett régi magyar területmérték nagysága vidékenként változó volt. Az Osztrák–Magyar Monarchia idején egységesített mérték, az ún. „kataszteri hold” nagysága 0,575 hektár, vagyis kb. 57 ár.

⁹⁷⁷ Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár V. Budapest–Bukarest, 1993. 224. (hold címszó); Murádin László: Köblös föld, vékás föld. *Szabadság* (Kolozsvár), 2004. dec. 11.

oroszl „луна” stb. – kivételek, ezek a nyelvek a hangsúlyt nem a mértékre, hanem a fényességre teszik.) A Gergely-naptárnak szintén vannak Hold-vonatkozásai (például a tizenkettes osztat, a húsvét változó időpontja a holdjárás függvényében stb.).

Az egyházi évnek két megújulást kifejező nagy ünnepe van: a szoláris karácsony és a lunáris húsvét. Utóbbi esetében a feltámadás, az idő feletti győzelem szimbolizmusa következetesen érvényesül a tavaszi napéjegyenlőségre (a Nap győzelme) és a teleholdra (a Hold győzelme) való utalásban. A húsvét időpontja ugyanis a niceai zsinat (325) óta a tavaszi napéjegyenlőség (márc. 21.) utáni holdtöltét követő első vasárnap.

b) A Hold az első halott a mitológiákban, de ugyanakkor az első feltámadó halott is: **időmérő, az örök visszatérés ígérete**. Ilyen szimbolikus jelentésben szerepet játszik az emberiség nagy ciklikus mítoszaiban. A Hold „főszereplő” a vízözönről, az újjászületésről, az emberiség elaggottságáról stb. szóló mitikus történetekben, amelyekről Mircea Eliade nyújt áttekintő összefoglalást az egyetemes vallástörténet szimbólumairól szóló nagy traktátusában.⁹⁷⁸

Minden holdmítoszból felsejlik a következő filozófia: 1. A világtörténelem folyásában **ritmikusság** van, és ez a ritmus az ellentétes minőségek egymásutániságán alapul. 2. A ritmikusság Hold által kifejezett szimbolizmusa ugyanakkor **nem polemikus, hanem szintetikus**: a Hold egyszerre homály és fény, nemlétezés és létezés, latens állapot és forma, halál és megújulás, pusztulás és ígélet stb. Mindennek ellenére a Hold mégsem misztikus konfúzió, hanem az idő dramatikus skandalása: a holdmítoszoknak van egy alapvető optimizmusuk. 3. A holdmítoszok kétértelműek: a Hold csillag és állat egyszerre, **az ellentétes hierophániák szintézise**. A szimbolikus anyag teljessége van benne.⁹⁷⁹

c) Az, hogy **a Kosmoszt élő organizmus**, nemcsak a mitikus tudatban evidencia, hanem hol hangsúlyosan, hol kevésbé hangsúlyosan, Platón óta újra és újra megjelenik az emberiség gondolkodásában. A neoplatonikus romantikusok például meg voltak győződve arról, hogy az egységes világegyetemet egy élő élet, szellemi erő irányítja.

Az élő világegyetembe vetett hitből következik, hogy az élő organizmus kozmikus ritmusával, amely a holdfázisok váltakozásában, a csillagok ciklikus mozgásában, a vegetáció és a vizek ciklikusságában mutatkozik meg, együtt kell élni. Ebből a hitből születnek az ún. „asztrobiológiai” archetípusok, a különféle agrolunáris jelképek. A Holdnak, a csillagoknak, a vizeknek, a növényeknek hatásuk van a világban működő életerőkre, a termékenységre, a betegségekre stb., természetesen tehát, hogy **a holdciklussal együtt kell élni**.

A Hold mágikus erejének képzeteivel a magyar folklórban is sűrűn találkozunk, mindenekelőtt a gyógyításra és az agrártevékenységekre, állattartásra vonatkozó hiedelmekben és szokásokban. Alább a rendelkezésre álló gazdag anyagból szemlélünk.

Mezőkövesden a szemre nőtt árpát, kelést, tyúkszemet száraz békával dörzsölték újholdkor, miközben ezt mondták: „Mit látok teljen, / mit fogok, fogjjon!”⁹⁸⁰ Az ijedt-

⁹⁷⁸ Eliade M. 2005. 171–201.

⁹⁷⁹ Durand G. 1977. 365–366.

⁹⁸⁰ Pócs É. 1986. 108.

ség gyógyításakor alkalmazott önöntéskor a moldvai csángók tekintettel voltak a Hold állására: „Mikor felibe van a Hold, hogy ne legyenek fogyatásra es, s ne legyenek kezdésre es. Mikor ép a Hód, akkor csinálják. Met ha elfogy a Hód, akkor fogy el a gyermek es, s meghal. S ha kezdésre van, azt mondják, nem jó, met kezdődik a betegség.” (Gajdár)⁹⁸¹ A méhészek szintén figyeltek a Hold járására, erre vonatkozó adatokat a régi erdélyi méheskönyvekben is találunk: „Holdtöltin a méhek legerősebbek s jobbak. Nyárban újságon jó a méhekkal dajkálkodni, télben holdfottán.” „Tavasztól fogva egész Szent Mihály napig, vigyázzván kivált a Hold járására, méhes kertedbe az asszonyi állatot bé ne eressed.”⁹⁸² Az egész nyelvterületen általánosan elterjedt az a hit, hogy újholdkor kell vetni, fogyó Hold idején pedig aratni, termést betakarítani, fát kivágni stb. „Örökké azt mondták, hogy ha újságra vetik el a magot, akkor hamarabb kikel. Ha jó a mag. Akkor kezdődik a Hód.” (Oroszhegy)⁹⁸³ A Székelyföldön „újságra” (újholdkor) nem szoktak disznót ölni, mert megavasodik a szalonna. Ugyanitt azt tartják, hogy a „zászpa” nevű mérgező növény holdfogytakor nem ártalmas, sőt ilyenkor lekaszáva takarmányozásra is alkalmas.⁹⁸⁴ A szántóföld trágyázása is csak akkor hatékony, ha holdfogytára történik: „Egyszeri trágyázás megtart 6 esztendeig oly megjegyzéssel, hogy a trágyázás hold fogytán vagy tölte fele essék, nem pedig újságra, mert különben a földön elterített ganéj megférgesedvén azok által minden zsirjától megfosztattik és haszontalanná lészen” – olvassuk egy 1791-es backamadarasi birtokösszeírásban.⁹⁸⁵

A Hold–föld–vegetáció kapcsolat

A vegetáció ciklikussága első látásra szoláris meghatározottságúnak tűnik, de valójában nem az. Amint ezt az előbb idézett magyar folklórpéldák is láttatják, egy naiv, imaginatív gondolkodásban a mezőgazdasági ritmus mindenekelőtt a Holdhoz kötődik. Ez azzal magyarázható, hogy csak a holdritmusnak van meg az a nyugodt lassúsága, amire egy mezőgazdasági filozófia ráépülhet. A szoláris meghatározottság csak egy olyan gondolkodásban létezik, amelyet az asztronómia már eléggé racionalizált – véli G. Durand, és megjegyzi azt is, hogy a trópusi, egyenlítői országokban a Napnak inkább káros hatása van a vegetációra, a csírázásra.⁹⁸⁶

A vegetáció ciklikussága megfeleltethető egy lunáris asztrológiai ciklikusságnak, ugyanis a vegetáció fejlődésének ugyanazok a szakaszai vannak, mint a Hold fázisainak: a mag elvetése utáni holt idő megfelel az elfogyott Holdnak, a növény szárba szökkenése a növekvő Holdnak, a virágzás és a gyümölcsözés a teleholdnak, a hervadás és elszáradás pedig a fogyó Holdnak. A két jelképiség között fennálló erős izomorfizmus azt az eszmét sugallja, hogy a vegetációs ciklus az asztrális holdciklust

⁹⁸¹ Saját gyűjtés, 1995.

⁹⁸² Csetri E. 2001.

⁹⁸³ Kovács Melánia egy. hallg. gyűjtése, 2003.

⁹⁸⁴ Csíkszentkirály, saját gyűjtés.

⁹⁸⁵ Szabó T. Attila: Trágyázási babona 1791-ből. In: *Nép és nyelv*. Válogatott tanulmányok, cikkek. IV. Bukarest, 352.

⁹⁸⁶ Durand G. 1977. 367.

reprodukálja, sőt maga a vegetációs termék, a mag is Hold jellegű, hiszen egy latens állapotból tud „éltre kelni”. A párhuzamosságok miatt a Hold megtermékenyítő erejébe vetett hit tehát természetes. Az egész képzetkörben a hangsúly nem annyira a mezőgazdasági utilitarizmusra, hanem sokkal inkább a ritmikusságra esik.⁹⁸⁷

A vegetációval való összefüggése, sőt a vegetációra tett megtermékenyítő hatása miatt **a Hold a földdel** is szimbolikus kapcsolatba kerül. Közös jellemzőjük, hogy – direkt vagy indirekt módon – mindkettő a magok birtoklását és növekedését teszi lehetővé. Ezért a holdistenségek mindig vegetációs istenségek is, de van alvilági, holtakra vonatkozó jellegük is. Ilyen istenségek például az egyiptomi Ozirisz, az akkád Szin, a sumer-babiloni Istár, a görög Dionüszosz.⁹⁸⁸

A Föld–Hold kapcsolat miatt a föld termékenysége is **feminin jellegű** lesz: 1. A mezőgazdaság ciklikussága megfeleltetődik nemcsak a Hold fázisainak, hanem egyzersmind a menstruációs ciklusoknak is. 2. A Földhöz – amint ezt előbb már láttuk – az anyaság és a termékenység képzeteti társulnak.

A Hold–föld–vegetáció fenti összefüggésében az egész mezőgazdasági képzetkör feminizálódik, a **nőiség és a mezőgazdaság** közötti összefüggést minden agrárkultúra magától értetődőnek tartja. Sokfelé szokás volt, hogy a vetőmagot gyermekágyas asszony ingén eresztették át, hogy a nő termékenysége megtermékenyítse az elvetésre kerülő magot is (érintkezéssel mágia). A fordított hiedelem, miszerint a női sterilitás sterilizálja az elvetett magot is, ugyancsak általánosan elterjedt volt.

A Hold androgün jellege

Mivel a nemiség korlátoz – ti. ami férfi, abból hiányzik a női princípium, és fordítva –, annak, ami igazán isteni, mindkét nembeliséget tartalmaznia kell. Az androgün⁹⁸⁹ istenségek szimbólumaiban **az isteni jelleg archaikus kettős egysége** őrződött meg, így az androgün jelleg **a kezdeti tökéletes egységesség** jelképe. Előfordul például, hogy az istenített és önmagukat istenítő pop- és rocksztárok öltözködésükkel, plasztikai műtétekkel mintegy „lebegtetik”, bizonytalanná teszik nemiségüket, ezzel is utalva a nemek szétválása előtti állapot isteni tökéletességére.

A Hold mint ősi szimbólum őrzi ezt az ambivalenciát. A legtöbb **hold- és vegetációs istenség kettős nemiséggel rendelkezik**, vagy változó, bizonytalan a nemiségük:⁹⁹⁰ az örök szüzességet fogadó gyönyörű Artemisz egyszerre nőies és férfias jelenség, egyidejűleg termékenységistennő és a vadászat istennője is; Aphrodité (vö. római Venus, sőt: „Venus barbata”), a szépség és szerelem istennőjeként maga is beavatkozik a trójai harcokba és Diomédész kezétől meg is sebesül; Dionüszosz megjelenése egy termékenységistennőéhez hasonló, rendszerint növényi szimbolikával (pl. homlokán repkénykoszorú, kezében szőlővenyige) ábrázolják; Fortuna (görögöknél: Tükhé)

⁹⁸⁷ Durand G. 1977. 367.

⁹⁸⁸ Erről lásd pl.: Frazer J. 1993. 215–310.

⁹⁸⁹ Más írásmóddal: *androgyn* vagy *androgynin*. A szó jelentése: ’kétnemű’, ’biszexuális’ (tehát nem ’homoszexuális’).

⁹⁹⁰ Durand G. 1977. 362.

ugyancsak „kétarcú”, gyakran szakállas istenség, van jó és rossz Fortuna is, szerencsés az, akivel találkozik, és boldogtalan az, akitől elfordul. A hősök, férfiistenek feminizálása minden mitológiában egészen általános (vö. Herkules, Sámson stb.), az ikermítoszok hősei (pl. Enkidu és Gilgames) pedig nemcsak egymás „barátai”, hanem egymás kiegészítői is. Ádámnak ugyancsak androgün jellege van, hiszen mindkét princípiumot tartalmazza, Éva csak egy rész Ádából. A hinduizmusban félmellű női istenségek ábrázolásaival találkozhatunk (pl. Shiva, Indra egyes ábrázolásai), az aszimmetria itt is a kétneműsége utal.⁹⁹¹

3. A megváltó Fiú

Az újjászülető istengyermek

A világ több nagy kultúrájában van jelen az az asztrobiológiai agrolunáris dráma, amelynek lényege egy mitikus személy megölése (feláldozása) és feltámasztása. Ezekben a történetekben a szerencsétlen végzetes helyzetek és negatív értékek végül a pozitív értékek szolgálatába kerülnek. Egy olyan dráma születik ily módon, amelynek központi hőse a feláldozott istengyermek, a Fiú. Ilyen hős a természet ciklikus pusztulását és megújulását megszemélyesítő Tammúz az akkád mitológiában, az évről évre újjászülető egyiptomi Ozirisz, és természetesen Krisztus is. A rájuk való ciklikus emlékezés állandó megújulást eredményez, ezért ennek a jelképiségnek is a ciklikusság szimbólumai között van a helye.⁹⁹²

Ezek a hősök őrzik a holdistenségek *androgün jellegét*, hiszen maszkulin hősök, de jelen van bennük az égi anya feminin jellege is, ettől lesznek vegetációs istenekké. Továbbá a képzetkör jellemző sajátossága, hogy ezekről az isteni hősökről szóló mítoszokban gyakran találkozunk *a szülők megkettőződésének* képzetével. Gyakori mitológiai motívum, hogy a reális apa csak nevelőapa (pl. Szent József), mert a hős igazi apja az égi istenség. Hasonlóképpen gyakori a *születés megismétlődésének* motívuma is, ugyanis a kétszer született fiú predestinált arra, hogy újjászülessen a halálból.

A kitett gyermek

A kitett gyermek mitológiai témájának⁹⁹³ lényege, hogy a nagyra hivatott hőst a házi istenek oltalmából kiteszik a halál ktonikus, akvatikus, ártó szellemlényei közé (lehetséges színterek: erdő, hegy, víz stb.), ami nem más, mint istenítélet: ha a gyermek megmenekül, démonizált páriából civilizatorikus hőssé lesz.⁹⁹⁴ Íme néhány mitológiai példa erre a szimbolizmusra: Oidipuszt az apja, az isteni figyelmeztetéstől retteggő Laiosz, megszületése után átszúrta bokával kitétetni egy hegyre, de a fiú nem pusztul el, és végül megöli az apját. Thészeusz, a legkiválóbb attikai hős, Aigeusz athéni ki-

⁹⁹¹ Durand G. 1977. 361–363.

⁹⁹² Uo. 371–372.

⁹⁹³ A gyermek archetípusáról: Jung C. G. 2003. 155–186.; Jung C. G.–Kerényi K. 1994.; Braga C. 1994.

⁹⁹⁴ Braga C. 1999. 29–30.

rály és Aithra királylány fia, de igazi apja Poszeidón isten. Az ikertestvér Romulust és Remust, Mars és Rhea Silvia fiait, a bitorló Amulius téteti ki a Tiberisre, de a megáradt folyó a kosarat egy fügefafa alatt partra sodorja, itt a csecsemőket egy Marstól küldött anyafarkas táplálja, majd később pásztor talál rájuk, míg végül felnöve, a hősök várost (Róma) alapítanak. Mózeset a fáraó parancsára kellene a folyóba vetni a többi újszülött zsidó fiúhoz hasonlóan, de anyja három hónapig rejtegeti, utána egy szurokkal megkent gyékényládába teszi, majd a Nílusra bocsátja, ahol meglátja a fáraó leánya, aki megkönyörül rajta, és felnevelteti. Ugyancsak „kitett gyermek” a barlangban világra jött Krisztus is, aki a sírból feltámadva másodszor is megszületik.

Ez az archetipikus téma az irodalomban és a modern mítoszokban is gyakori. Például a klasszikus komédiában, a regényműfajban vagy a populáris filmekben a hős „felismerése” mindig egyfajta családi újjászületés is. A kitett (elhagyott) és farkasoktól felnevelt gyermek motívuma felbukkan a moldvai csángó balladákban is, például *A kegyetlen anya* balladatípusban.⁹⁹⁵

5. A ciklikusság bestiáriuma

A holdciklusnak van egy éjszakai, végzetes szakasza is, mégpedig a fogyó Hold. Ez a szakasz az állati jelleggel asszociálódik, a harapó, pusztító állat képzeete társul hozzá.

G. Durand a holdistennők három megjelenési formáját említi, és úgy véli, hogy mindhárom megjelenés egyértelműen utal az állatjelképek által szimbolizált idő vonatkozásaikra: 1. Vannak olyan mítoszok, amelyekben magát a holdistennőt tépik szét a szörnyek. (Amint már láttuk, a Kozmosz rendje ellen támadó állatiasság szimbóluma van jelen a magyar markoláb-hiedelemkörben.) 2. Az előző képzetnek látszólag épp az ellentéte az állatoktól (pl. kutyáktól) kísért holdistennő (Artemisz, Hekaté), akik esetében azonban az állatjelképek ambivalenciája (örző vagy támadó állatok) ugyancsak utal a pusztulás lehetőségére. 3. Végül a Hold igen gyakran maga is állat alakban jelenik meg: Artemisz lehet medve vagy szarvas, Hekaté háromfejű kutya, Ízisz tehén, Ozirisz ökör stb. Az állatjelképek – akár csak a növényi jelképek – alkalmasak arra, hogy a ciklikus agrolunáris drámát kifejezzék. Végző soron pozitív szerepet játszanak a mítoszokban, mert a negatív állatiasság szükséges ahhoz, hogy a ciklikus dráma kibontakozhassék, hogy a megújulás újra és újra megtörténhessen.⁹⁹⁶

A Sárkány

Az Éjszakai Víz képzetkörében megismert félelmetes szörny az éjszakai szimbólumtartományban valamelyest rehabilitálódik. Az agrolunáris mitológia eufemizálja magát a Sárkányt is. Például a szárnyak révén a repülés képességét tulajdonítja neki, ami az égi szférára jellemző, és egyértelműen pozitívan értékelt tulajdonság. Másfelől továbbra is megmaradnak a hozzá kapcsolódó negatív képzetek is, például a vízi jel-

⁹⁹⁵ Kallós Z. 1970. 93–95., 17. szöve.

⁹⁹⁶ Durand G. 1977. 389.

leg, az alvilágra való utalások (pl. pikkelyei révén). A magyar sárkánykigyó-képzetek ugyancsak őrzik ezt a kettősséget, például a garabonciás hátaslovaként is ambivalens módon viselkedik⁹⁹⁷, a népmesékben pedig a Sárkány olykor pozitív emberi tulajdonságokkal is megjelenik. Végül is egy összegző szimbólum, **a természet totális lehetőségeit**, a változásban rejlő szerencsés és végzetes erőt fejezi ki.⁹⁹⁸ (68. kép)

A Sárkány egész szimbolizmusában, sőt voltaképpen az állatiasság egész képzetköriében jelen van egy **csodás jelleg**, ami a következőkben nyilvánul meg: 1. az időszakos újjászületés, regenerálódás képessége (vö. a népmesék regenerálódó sárkányai); 2. a halhatatlanság, a kimeríthetetlen termékenység képzete; 3. olykor az áldozattá válásba való belenyugvás, az önfeláldozás előtti szelídség képzete (pl. népmesékben).⁹⁹⁹

A csiga

A csiga privilegizált **holdszimbólum**, ami az állat következő tulajdonságaival magyarázható: 1. a kagyló jelleg a nőiség vízi aspektusát tartalmazza; 2. a spirál forma, a kvázi szferikus alak utal a ciklikusságra; 3. az állat szarvai hol megjelennek, hol eltűnnek. A felsorolt okok miatt a csiga egy igazi lunáris teofánia kifejeződése lehet a mitológiákban.

A csiga ugyanakkor **az állandóság** jelképe is a ciklikus változásban, az egyensúly jele az egyensúlytalanságban, hiszen úgy nő egy végérték felé, hogy alapformája közben nem változik. Ez a szimbolikus jelentés, ami végső soron matematikai spekulációk eredményeként alakult ki, általában jellemző minden spirális kagylóra.¹⁰⁰⁰

A béka

A hibernálás képességével rendelkező béka ugyancsak lehet Hold jellegű, ciklikus jelkép, az újjászületés és a gyógyulás szimbóluma, noha rendszerint ktonikus jelképként, a boszorkány attribútumaként szokott megjelenni. Szimbolizmusát mégis helyesebb ambivalens jellegűnek felfogni, hiszen létezik egyértelműen pozitív megjelenése is (pl. lehet a gyógyítás, a jóslás, a méregelhárítás eszköze stb.). Azt a magyar és román folklórban egyaránt ismert etiologikus mondát, amely a fiait sirató béka és a fiát sirató Szűzanya párhuzamáról szól, és amelynek végén a Szűzanya a vele együttérző békát romolhatatlanná teszi, több kutató is mitikus gyökerekre vezet vissza, és a természet meghalásával majd feltámadásával, illetve a megölt fiúistenek mítoszaival hozza kapcsolatba.¹⁰⁰¹ A magyar hiedelemvilágban lélek- és termékenységképzetek is kapcsolódnak hozzá, ezért a béka tabu: „*Nem szabad megölni a békát. A béka terhes, s annyi gyermeket ölsz meg. S az nagy véték. Azt mondják, a béka a terhes asszony után jár, s megöled a gyermeket.*” (Felsődetrehem)¹⁰⁰²; „*Van nekik olyan fekete barlang,*

⁹⁹⁷ Erdész S. 1984. 124–142.

⁹⁹⁸ Durand G. 1977. 389–390.

⁹⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰⁰ Uo. 390–391.

¹⁰⁰¹ Coman M. 1980. 221–224. és 1996. 92–96.; Keszeg V. 1998a. 98–99.

¹⁰⁰² Keszeg V. 1998a. 115.

sötét kamarájik, ahol varasbékák, s nem tudom, mik vannak, hogy azak a lelkek.” (Köbölkút)¹⁰⁰³

Ugyanakkor a béka úgy is megjelenhet, mint **a gonosz lélek** szimbóluma. A „kígyót, békát kiált rá” szólás jelentése: ’hangos szóval rábizonyítani, ráfogni valakire a rontást, az ártó szándékot’. A „rákiált” szavunk hajdan ’vádol’ jelentésű volt, és a békát a boszorkányok állatának tekintették, a kígyóban pedig a bűn és a ravaszság megtestesülését látták.¹⁰⁰⁴

A békához hasonló ciklikus jelképiségük van az ugyancsak hibernáló **csúszómászóknak, bogaraknak és egyéb héjas állatoknak**. Ezt a szimbolizmust a metamorfózis képessége és a földben való elrejtés is erősíti.¹⁰⁰⁵

A kígyó

Az egyik legjelentősebb emberi szimbólum.¹⁰⁰⁶ Ahol nem él (például északon), az általa kifejezhető szimbolikus jelentések nehezen helyettesíthetők más szimbólumokkal. Jelentése sokrétű, de a kígyó-mitológia mégis három jelentéskörben megragadható. Ezek a következők: 1. az időszakos átalakulás, 2. a termékenység és 3. a tartósság, állandóság.¹⁰⁰⁷

a) A kígyó a **ciklikus idő** egyik szimbóluma. Ez a jelentés az alábbi tulajdonságainak köszönhető: vedlik, de közben önmaga marad (ezért lesz a Hold állati jellegű megkettőződése), a vedlés révén önmagától regenerálódik, eltűnik, és újra megjelenik, a föld mélyében bújlik el, és a föld repedésein keresztül a pokolig jut, sokfelé azt tartják, hogy annyi gyűrűje van, ahány napja a holdciklusnak stb.

b) Ritmikussága kozmikus jellegű, az emberi képzeletben létezik egy olyan kozmikus kígyó, amely a hátán hordja az állatövi jegyeket. (C. G. Jung szerint az önmaga farkába harapó kígyó a primitív zodiákusi kerék prototípusa.) A kígyó **a kozmikus erők totalitásának szimbóluma**. A mítoszok kígyója rendelkezik az állati jelleg összes jellemző jegyével: harapni és elnyelni képes állat, a vízben úszik, de repülni is tud, tolla vagy szárnya is lehet, vagyis igazi hibrid lény, testének hajladoxása a kozmikus vizeket, szárnya, tolla pedig a levegőt és a szeleket idézi. A kígyómadár képzet, ami több vallásos kultúrában is jelen van, jól kifejezi ezt az összetett szimbolizmust, aminek lényegét G. Durand úgy foglalja össze, hogy a kígyó az ellentétes erők, az állandó ritmus, az alternatív negatív és pozitív erők szimbóluma, a kozmikus változás kifejezője.¹⁰⁰⁸ Gaston Bachelard abból kiindulva, hogy a kígyó ár ellen is gyorsan úszik, az állat mozgásának tiszta, anyagiságtól mentes dinamizmusát hangsúlyozza. A kígyó az emberi képzeletben maga a tiszta mozgás.¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰³ Keszeg V. 1998a. 115.

¹⁰⁰⁴ O. Nagy G. 1988. 282–284.

¹⁰⁰⁵ Durand G. 1977. 392–393.

¹⁰⁰⁶ A magyar népi hitvilág kígyókultuszáról szóló monográfia: Erdész S. 1984.

¹⁰⁰⁷ Uo. 393.

¹⁰⁰⁸ Uo. 394–395.

¹⁰⁰⁹ Bachelard G. 1999c. 221.

A regenerálódás képességét a saját farkába harapó és önmagát a végtelenségig evő, tehát a saját testéből megszülető szimbóluma (**ouoroborsz**) fejezi ki. Gaston Bachelard szerint ez a jelkép maga az élő örökkévalóság, mert a kígyó farka az élet és a halál dialektikus összefüggését fejezi ki: mindig új élet származik a halálból és halál az életből.¹⁰¹⁰ Az ouoroborsz szimbóluma az ókori Görögországtól, Közép-Amerikán át Dél-Afrikáig szinte mindenhol megtalálható, és mindenhol az örökkévalóságot, **a teremtés és pusztítás végtelen kozmikus láncolatát** jelképezi.¹⁰¹¹ A saját farkába harapó sárkánykígyó az erdélyi Báthory család címerében is szerepel, és a motívum az erdélyi keresztiszemes hímezésben is elterjedt. Feltételezhető, hogy az Ecsedi-lápban élő sárkánykígyó legyőzéséről szóló Báthory-mondák kialakulásában nagy szerepe volt a Báthoryak címerének.¹⁰¹²

c) A kígyóméreg hatása halálos, de ugyanakkor gyógyító ereje is van, csodás életelixír. A kígyó ezért lesz a mítoszokban **az élet és a halál birtokosa**.

Ezt a szimbolizmust jól kifejezi a kígyó messianisztikus bibliai jelképisége, aminek lényege, hogy a Mózes által a pusztában boton (póznán) felemelt kígyó a megváltást hozó krisztusi kereszt ószövetségi előjelképe lesz, vagyis a halálos mérgező **az örök élet szimbólumává** válik. A bibliai történet szerint a zsidó nép, belefáradva a pusztai vándorlásba, zúgolódni kezd az Úr és Mózes ellen, amiért az Úr megbünteti őket: „*Erre az Úr tüzes kígyókat küldött a népre, ezek megmárták őket, úgyhogy Izrael fiai közül sokan meghaltak. Ennek láttára a nép Mózeshez járult, s megvallották: »Vétkeztünk, amikor zúgolódtunk az Úr ellen és te ellened. Járj közben értünk az Úrnál, hogy vigye el ezeket a kígyókat rólunk!« Mózes tehát közbenjárt a népért. S az Úr így válaszolt Mózesnek: »Csinálj egy tüzes kígyót, s erősítsd a póznára. Akit marás ért és rátekinthet, életben marad!« Mózes tehát csinált egy rézkígyót és egy póznára tette. Akit megmártak a kígyók, de föltekintett a rézkígyóra, az életben maradt.*”¹⁰¹³ Ez a jelképiség az Újszövetségben nyer messianisztikus tartalmat, azaz a Mózes által boton felemelt kígyó itt lesz a keresztre feszített Megváltó szimbólumává: „*Amint Mózes fölállította a kígyót a pusztában, úgy fogják fölmagasztalni az Emberfiát is, hogy mindaz, aki hisz benne, el ne vesszen, hanem örökké éljen.*”¹⁰¹⁴ „*A hívőket ezek a jelek fogják kísérni: Az én nevemben ördögöt űznek, új nyelveken beszélnek, kígyókat vesznek majd a kezükbe, és ha valami halálos mérget isznak, nem árt meg nekik, betegekre teszik kezüket és azok meggyógyulnak.*”¹⁰¹⁵ Mózes rézkígyója ugyancsak 'örök élet', 'megváltás' jelentésben tűnik fel a vallásos folklórban is: „*Mózes a pusztában keresztjét támasztott, / és az ő népének rézkígyót mutatott.*”¹⁰¹⁶ A keresztre tekeredő kígyó ilyen értelemben van jelen a temetőbeli sírjeleken.¹⁰¹⁷

¹⁰¹⁰ Bachelard G. 1999c. 228–231.

¹⁰¹¹ Saunders N. 1996. 37.

¹⁰¹² *Néprajzi Lexikon* 1. Budapest, 1977. 233., *Báthory Gábor* címszó.

¹⁰¹³ Szám 21,6–9.

¹⁰¹⁴ Jn 3,14.

¹⁰¹⁵ Mk 16,17–18.

¹⁰¹⁶ Gyimesi nagybőjti ének. Saját gyűjtés, 1989.

¹⁰¹⁷ Gazda K. 2005b.

A kígyó ugyancsak mint az örök élet jelképe jelenik meg azokban a mitikus történetekben, ahol ő *az életfű őrzője, birtokosa*, esetleg *tolvaja*. A halhatatlanságot kereső Gilgames az örök ifjúság fűvét a tenger fenekéről hozza fel, de fürdőzés közben a kígyó elragadja tőle: „*Ez a fű az ígéret fűve, aki eszik belőle, ifjú / marad, soha meg nem öregszik – napról napra örül örömmel! [...] Míg Gilgames prüszkölt, lubickolt, kígyó kúszott oda a fűhöz, / szimatot kapván illatától; feléje kapott, s elragadta.*”¹⁰¹⁸ Az élet fűvét birtokló kígyó archetipikus motívuma a magyar népmesékben is felbukkan: „*Ezalatt a forrásnál felébredt a három állat, s hát látják, hogy a gazdájukat megölte valaki. – Szaladj hamar, hozd el az élő-haló fűvet, élesszük fel a gazdánkat – mondta a medve a rókának. Nem kellett neki kétszer mondani, megiramodott a róka, futott, futott az erdő felé. Egyszer csak mit látott? Egy kígyó csúszott előtte az úton, szájában az élő-haló fű. – Hová viszed azt a fűvet? – A fiamat akrom feltámasztani, mert egy szekér átment rajta, kettévágta – felelte a kígyó. – Add nekem, mert a gazdát kell vele feltámasztani. [...] Eredj, hozzá a fiadnak másikat onnan, ahol ez volt.*”¹⁰¹⁹

A görögöknél a botra tekeredő kígyó a gyógyítás istenének, Aszklépiosznek a szimbóluma, ma a gyógyszertárak jelképe. A magyar néphitben a kígyó összetört csontját, porát, lenyúzott bőrét mágikus gyógyítás céljából fel lehet használni.¹⁰²⁰ Gyimesben és a Székelyföldön a botra húzott kígyóbőrt több betegség gyógyítására is használták, mindenekelőtt magát a kígyómarást gyógyították vele.¹⁰²¹ Általánosan elterjedt hiedelem, hogy a kígyó a kutak, források vizét tisztán tartja.¹⁰²²

A kígyó jelkép összetett jelentésben jelenik meg a Hamletben. A meggyilkolt királyról hivatalosan azt terjesztik, hogy kígyó okozta a halálát: „*Kertemben alvám – így adák elő – / S megmart a kígyó; ily koholt mesével / Dugák be csúfra Dánország fülét – Veszttem felől; de tudd meg lelkes ifju, / Amely kígyó atyád halálra marta, / Most koronáját viseli.*”¹⁰²³ Csakhogy az őskertben megjelenő ártó, sőt a méreg által halált okozó kígyónak a mítoszokban erotikus jelképisége is van. A jelképnek ez a jelentése a Shakespeare-drámában aktivizálódik is, hiszen Hamlet anyja az uralkodóvá lett gyilkossal él együtt, aki eszerint nem más, mint a mitikus kígyókirály. Amikor Hamlet Szent Patrikra esküszik, egyfelől utal arra, hogy az ír nemzeti szent – egyik legendája szerint – kiűzte a mérges kígyókat Írországból, másfelől céloz arra is, hogy ő is ezt készül tenni a gyilkos kígyóval, azaz a nagybátyjával, aki most apja koronáját viseli.

d) A visszatérés és az élet jelképiségében mindig ott rejtőzik a termékenységmozanatok is. A kígyó tehát *termékenység jelkép és erotikus szimbólum* is, a kígyó az első szerető. A pszichoanalitikusok előszeretettel elemezték-értelmezték a kígyó motívumot tartalmazó művészeti ábrázolásokat, népi ornamentikát, gyermekrajzokat, álmokat stb., rendszerint elfojtott erotikus vágyakat fedezve fel ebben a szimbólumban.

¹⁰¹⁸ Gilgames. Tizenegyedik tábla.

¹⁰¹⁹ Nagy Olga: *A vasfogú farkas*. Bukarest, 1987. 124.

¹⁰²⁰ Erdész S. 1984. 35–40.; Keszeg V. 1999a. 112–115.

¹⁰²¹ Takács Gy. 2004.

¹⁰²² Lükő G. 1942. 57.

¹⁰²³ William Shakespeare: *Hamlet*, I. felvonás, 5. szín.

A kígyó termékenysége és erotikus jelképisége totális és hibrid jellegű: egyfelől feminin állat, mert Hold jellegű, másfelől alakja, előhaladása a pénisz férfiaságát idézi.

e) A kígyó a föld alatt, titokzatos alagutakban él, ahonnan váratlanul bukkan elő, áthatol a szűk réseken is. Ebből kifolyólag **az alvilág hírnökének** hat, ktonikus, temetkezéssel kapcsolatos állat. Mint a temetkezéssel kapcsolatban lévő állat, őrzi **az Idő végső misztériumát** és **a halál titkát**, birtokolja a jövőt és a múltat, közvetít az alsó és a felső világ között. Ezért hozzá kapcsolatba a kozmikus fával, mely mélyen az alvilágban gyökerezik, és amelynek ágai a Napig érnek.¹⁰²⁴ A zsidók, az arabok, a kínaiak azt tartották, hogy aki kígyót eszik, éleslátó lesz. Görögországban a halott lélek megtestesülésének tekintik.

A házi kígyó a magyar és a román hiedelemvilágban is a család őseinek szellemét jelképezi, szerencsét hoz a házra, megőlése viszont tragédiához vezet, ezért nem szabad bántani.¹⁰²⁵ Az ősök lelke él benne, ami újjászületik a gyerekekben, ezért sok európai mese- és mondaszövegben a gyermekek azok, akik tejjel táplálják.¹⁰²⁶ A máramarosi román faragott kapukon látható kígyók a kapu és a ház őrzői, az ősök szellemeinek ábrázolásai.¹⁰²⁷

A hozzá kapcsolódó mágikus képzetek miatt a házi kígyó tabuállat. A moldvai Lészpeden a nevét is tilos volt kimondani („pl. bément egy *kötelvég* a pincébe”¹⁰²⁸).

f) A kígyó úgy birtokolja az idő és a halál titkát, hogy ugyanakkor magában hordja az újrakezdés ígérését, a halál legyőzésének lehetőségét is. A mítoszokban ezért alakulhat ki **a jótevő kígyó** képzete.

A kígyónak pozitív szerepe lehet a halált legyőző hős mítoszában. Nem pusztán akadály, titok, hanem olyan akadály, amit a sorsnak le kell győznie: a kígyó egyszerre akadály, őr, a halhatatlanság minden útjának birtokosa, és ezáltal nélkülözhetetlen módon beintegrálódik a nagy eszkatologikus drámába, a halál legyőzésébe.¹⁰²⁹ Ezt a szimbolizmust találjuk meg például a „kígyóvölégény” típusú magyar mesében (AaTh 425A), ami arról szól, hogy a házaspár által örökbe fogadott és felnevelt kígyó feladatokat teljesítve, elnyeri a királykisasszony kezét, és éjszakánként szép emberré változik. Mivel felesége a kígyóbőrt elégeti, a férje eltűnik, a terhes asszony pedig keresésére indul, sok nehézséggel, mágikus eljárások, aranytárgyak stb. révén visszaszerzi a férjét, és sikerül megszülnie a tőle származó gyermeket is. Az állatok beszéde típusú mese (AaTh 670) első epizódja arról szól, hogy a tűzből kimentett kígyó megmentőjét hálából azzal a képességgel ajándékozza meg, hogy megérti az állatok beszédét.

g) Végezetül megemlítjük, hogy alvilági jellege miatt a kígyó **a gonosz erőök állata** is lehet. A középkori és újkori vallásos szemlélet az ószövetségi bibliai jelképiség miatt látta a kígyóban a bűn megtestesülését és szövetségesét. Méliusz Péter debreceni

¹⁰²⁴ Saunders N. 1996. 102–105.

¹⁰²⁵ Erdész S. 1984. 69–73.

¹⁰²⁶ Lükő G. 1942. 57.; Erdész S. 1984. 74–76.

¹⁰²⁷ A máramarosszigeti szabadtéri néprajzi múzeumban több ilyen kapu áll.

¹⁰²⁸ Kallós Zoltán szóbeli közlése, 2004.

¹⁰²⁹ Durand G. 1977. 399.

püspök írta a 16. században: „*Semmi állattal úgy az ördögösök Isten átkából nem bírnak, mint a kégyóval.*”¹⁰³⁰

A szarvas

a) A szarvasok szarva évente, a párzás idején újranő, és új ággal bővül. Ezért lesz a szarvas **regeneráció-** és **termékenységjelkép**. A különböző kultúrákban gyakran fordul elő a növényként sarjadzó agancsral ellátott vagy a szarvai között életfát, illetve világfát hordozó szarvas képe, amelyek mind igen erőteljes megújulás-jelképek.

A szarvasmotívum a fenti jelentésben gyakran bukkan fel a kelet-európai évkezdő rítusénekekben, például a román kolindaköltészetben is. Megjelenik a magyar regös-énekek látomásos képeiben is: tiszta folyóvíz vagy tó partján a pázsiton csodafiúszarvas (vagy több szarvas) legelészik, szarvának ezer ága-bogán ezer magától gyulladó és elalvó misegyertya, testén a Nap és a Hold: „*Amoda folyik egy sebes folyó, / sebes folyó partján / csodaszőrű szarvas, / csodaszőrű szarvasnak / ezer ága-boga, / ezer ága-bogán / kilenc misegyertya, / gyulladván gyulladjék, / altatván aludjék. / Hej, regü rejtem, / regü, regü, regü rejtem!*”¹⁰³¹

b) Mivel gyors és megfoghatatlan állat, a szarvas **lélekszimbólum**, sok mitológiában **az istenek küldönce**. A szibériai sámánok frissen feláldozott rénszarvasok vérével kenték be a sámánutazáshoz szükséges rituális tárgyaikat, hogy az állat szelleme elkísérje őket.¹⁰³²

Egyéb állatok

A **nyúl** és a **bárány**, ezek a szelíd, nem támadó állatok a Fiú helyettesítői lehetnek az áldozati szerepben, ezért a Holdhoz kapcsolódó messianisztikus képzetek privilegiált szimbólumai (például a holdfoltokat Afrikában, Ázsiában, Észak-Amerikában a nyúl lenyomatainak látják). A **medve**, mivel ősszel eltűnik, és tavasszal megjelenik, ugyancsak ciklikus jelkép. A Föld bizonyos részein (például Alaszkában, Szibériában) fontos szerepe van a megújulás mítoszaiban.

6. A ciklikusság technológiája

A ciklikusság technológiai jelképei a szövés-fonás és az utazás (kerék) képzetköréhez tartoznak. Mindkét technika a kör mitológiájával áll kapcsolatban. Bárhol találkozunk a szvasztikával, a labdával való játékokkal, a kozmikus spirálokkal, ezek mind az idő ciklikus úton való legyőzésének szimbólumai.¹⁰³³

Szövés és fonás

A szövés-fonás eszközei és végtermékei egyaránt a változást asszociálják. Szimbolikus értelemben ugyanarról a képzetkörrel van szó, vagy legalábbis kontamináció van

¹⁰³⁰ O. Nagy G. 1988. 283.

¹⁰³¹ Dömötör T. 1983. 146.; *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. Budapest, 1981. 330.

¹⁰³² Saunders N. 1996. 86.

¹⁰³³ Durand G. 1977. 409.

a két művelet jelképisége között. Amint ezt a Kegyetlen Nő szimbolizmusa kapcsán már tárgyaltuk, sok mitológiában jelen van az a képzet, hogy a kötöző hős vagy isten(nő) ugyanakkor a kötés ura.

A holdistennők gyakori attribútuma az orsó vagy a gomolyag. Odüsszeusz felesége, Penelopé a ciklikus szövőő prototípusa, hiszen minden éjjel szétbontja azt a vásznat, amit nappal szőtt, tehát soha nem végez. (Ti. a kérőknek akkor ígért választ, amikor befejezte apósa szemfedőjét.) A három moira szintén holdistenség, számuk a holdciklusokra (fogyó Hold, holdfogyta, növekvő Hold) utal. Az európai mesék jó és rossz tündérei ugyancsak a moirák alteregói, akik ugyancsak hárman szoktak lenni, ami szintén a Hold-jelleget fejezi ki.¹⁰³⁴

A szövés-fonásban a ciklikusságra utal az orsó forgása, a szövőszék pedálai, a motolla forgása. A fonó és a szövő asszony ura a ciklikus mozgásnak, akár a Holdistennő a Hold fázisainak.¹⁰³⁵ Egyik korábbi fejezetben (IV. 4.) már szó volt arról, hogy a szövet, szövedék, vászon, ami ellenáll a diszkontinuitásnak (szétszakítás) és betölt egy hiátust, összeköt két szétszakított részt, a biztos, megnyugtató kötés, a folytonosság szimbóluma. A szövet ugyanakkor tapintható és gyúrható, a hajlítás pedig egy *bipoláris ritmust* eredményez.¹⁰³⁶

A kör

A kör minden megjelenési formájában *az idő totalitásának* és *az újrakezdésnek* a szimbóluma. Mágikus összefoglalása, emblémája a ciklikus változásnak, az idő térszerűsítése által lehetővé teszi az idő feletti uralmat és a jövő előrejelzését. Ennek mágikus-rituális megvalósulásai a kalendáris szokásokban találkozunk.

A kerék

A kerék egyetemes archetípus, olykor gömb helyettesítheti. Az *idő totalitását*, valamint ennek asztronómiai fázisait jelképezi. A **zodiákusi kerék** egyetemes jelkép, a különböző korokban és különböző kultúrákban jutott fontos szerephez. Előfordul például Babilon, Egyiptom, Perzsia, India, a két Amerika, Skandinávia kultúráiban. Azonos formájú minden korszakban és civilizációban, például tizenkettes osztata a tökéletességet jelképezi, ez a szám mindig mágusok, varázslók attribútuma.

A gömb. Az országalma

A gömb szimbólumának technikai konkretizációi és természeti megjelenései egyaránt vannak. Minden megjelenésében jelképezhet valamiféle totalitást (pl. az idő totalitása, végtelen hatalom stb.). A gömböt, tökéletes formája miatt, már az ókorban a kozmosz kicsinyített másának tekintették. A földgömbön álló, a karján a Kisjézust tartó Madonna mint a Világ Királynője jelenik meg a keresztény szimbolizmusban,

¹⁰³⁴ Durand G. 1977. 400.

¹⁰³⁵ Uo. 401.

¹⁰³⁶ Uo. 402.

hasnólóan a győzelem ókori istennőihez.¹⁰³⁷ Ez a jelképiség figyelhető meg a 18. században keletkezett ún. „kiskun Madonna”-szobrok egy részén is.¹⁰³⁸

Az **országalma** jelképiségét ugyancsak a gömb szimbolizmusának keresztény értelmezése alakította ki. A gömb a középkori keresztény felfogás szerint az örök isteni irgalmasságot jelképezi, aminek nincs sem kezdete, sem vége (inito carens et fine). Ebben az összefüggésben az országalma az ország feletti **korlátlan hatalom** jelképe. A belsejében elhelyezett marok föld, amely sokszor Jeruzsálemből, illetve a Golgota hegyéről származott, arra figyelmezteti a királyt, hogy noha földi hatalma korlátlan, végül ő is porrá lesz, és visszatér a földre. A föld golgotai eredete annak a jele, hogy a királyok is csak Krisztus kereszthalála révén remélhetik az üdvösséget.¹⁰³⁹ (Utólag keletkezett – másodlagos és téves – magyarázatok szerint az országalma az ország egységét, a királyok forgandó szerencsáját stb. jelképezi.)

A szvasztika

A szvasztika (horogkereszt) eredetileg lunáris jellegű szimbólum volt, kezdetben az újhold szarvait hordozta, és a Hold fázisait jelképezte. Univerzális jelkép, a Föld legkülönbözőbb kultúráiban (Afrika, Kis-Ázsia, India, Kína, Japán stb.) fordul elő.¹⁰⁴⁰ A Föld-központú világnézetben **a tér és az idő körforgását** fejezi ki a középpont körül. Négy szára a négy égtájra mutat, tehát a világmindenséget jelképezi, a négy horog a világegyetem elemi teremtő- és hajtóerőinek a jelképe.¹⁰⁴¹

Politikai jelképpé a 20. század elején vált. Adolf Hitler egy bizonyos Lanz von Liebenfels *Ostara* nevű újságjából kölcsönözte, és tette a német nemzetiszocializmus jelvényévé.¹⁰⁴²

Ez a jelkép a magyar népi díszítőművészetben is megjelenik mint virágszerű, de szögletes geometrikus forma.¹⁰⁴³ A népi hímzésekben a neve „forgórózsa”, „tekerőlevél”, „forgó körvirág” stb.

Összefoglalás

A ciklikus és messianisztikus szimbólumkonstellációk sajátos jellemzője, hogy mindegyik szimbólum voltaképpen **történet, mese: mítosz**. Ezek mind szintetikus mítoszok, amelyek összebékítik az Idő fogalmában rejlő ellentmondást: egyfelől a futó Időtől való félelmet, másfelől a reményt az Idő beteljesedésében, azaz az Idő végső legyőzésében (vö. „elérkezik az Idő teljessége”). Ezeknek a mítoszoknak van egy tra-

¹⁰³⁷ Seibert J. 1994. 107.

¹⁰³⁸ Barna Gábor: A kiskunsági Mária-szobrok eredetéről. *Néprajzi Értesítő* LXXXV. 1993. 207–214.; Sári Zsolt: A kiskun Madonnák szimbólumai. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére*. Debrecen, 1999. 309–314.

¹⁰³⁹ Bálint S. 1977. II. 205.

¹⁰⁴⁰ Durand G. 1977. 404–405.

¹⁰⁴¹ Hoppál M. et alii 1994. 211.

¹⁰⁴² Uo.

¹⁰⁴³ Lükő G. 1942. 23–25.

gikus és egy győzedelmes szakaszuk, alternatív módon váltakoznak bennük a negatív és pozitív tartalmú képek, vagyis az egész szimbolizmus **dramatikus jellegű**.

A ciklikusságot kifejező szimbólumok nagyon erősek. Olyan képekről van szó, amelyek intenzíven foglalkoztatják az emberi képzeletet, ezért mindenütt **mitológiai, vallás- és történelemfilozófiák** alakulnak ki körülöttük.

Minden civilizáció mitológikus kánonja az idő megismétlődésének lehetőségére támaszkodik. „Így cselekedtek az istenek, így cselekednek tehát az emberek is” – ez minden rituális-liturgikus ismétlés gondolati háttere.¹⁰⁴⁴ A szent előidőben történt **isteni cselekvések megismétlése** maga is szakrális cselekvés: az ember akkor él közel az istenekhez, illetve akkor éli a saját, eredendően isteni idejét, amikor ezekre az *in illo tempore* időben megtörtént isteni tettekre visszaemlékezik. Ezek a „visszaemlékezések”, vagyis az istenek kozmogóniai cselekedeteinek megismétlései, mindig **új teremtések** is. Az ember vallásos kalendáriuma egyetlen év leforgása alatt a teremtés minden kozmogóniai szakaszáról megemlékezik, amelyekre a kezdetek óta (ab origine) sor került. Mindez a keresztény naptárak esetében sincs másként, ahol a liturgikus ismétlés legnagyobb időegysége az egyházi év, amelynek keretében évenként megváltásul a teljes bibliai előidőre való emlékezés.

A világ nagy vallásainak egy része úgy fogja fel az időt, mint aminek nincs sem kezdete, sem vége. Ezekben a vallásokban **a ciklikusság világtörvénye** uralkodik. Tanításuk szerint az örökkévaló világban a keletkezés és az elmúlás nagy ciklusai váltakozva követik egymást a végtelenségig, de az egymást követő nagy korszakok egymástól világosan megkülönböztethető minőségek. Ide sorolhatók a Helmuth von Glasenapp által „az örök világtörvény vallásai”-nak nevezett nagy világvallások (indiai brahmanizmus, buddhizmus, kínai univerzizmus)¹⁰⁴⁵, de ilyen volt a régi mexikói azték időfelfogás is.

¹⁰⁴⁴ Eliade M. 1993. 41.

¹⁰⁴⁵ Glasenapp H. 1993. 8–9.